

ANNA B. ZIOBRO
Politechnika Krakowska

POLITYKA WZGLĘDEM PRZESTRZENI MIEJSKIEGO OBSZARU FUNKCJONALNEGO NA PRZYKŁADZIE KRAKOWA

Abstract: Spatial Policy of the City Functional Area on the Example of Cracow. The aim of this research is to develop methods and techniques of recording for city functional areas. For many years the attention of the authorities and researchers has been focused mainly on terminology and delimitation. The proposed method concentrates on the recording of a planning model, which reflects main idea of the spatial structure development. Ensuring continuity of corridors linking strategic areas and the location of nodal places defines the scope better than delimitations based on commuting to work and development density. The aim of this approach is to increase effectiveness of the spatial policy.

Keywords: City functional area, Cracow Metropolitan Area, definitions, delimitations, metropolitan area, metropolitan spatial structure, planning model, regional policy, regional spatial plan.

Wstęp

Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich zaprezentowana przez rząd w 2013 r., służąca realizacjom zintegrowanych inwestycji terytorialnych na szczeblu lokalnym wprowadziła nowy wątek do prowadzonych przez autorkę badań nad rozwojem Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego. Spojrzenie na problem w kontekście ustaleń powojennych planów zagospodarowania przestrzennego Krakowa i jego regionu prowadzi do interesujących refleksji. Prezentowane spostrzeżenia dotyczą terminologii, delimitacji i techniki zapisu strategicznych elementów struktury przestrzennej obszaru funkcjonalnego miasta. Autorka proponuje rozwiązania zwiększające czytelność pryncypiów polityki względem przestrzeni omawianego obszaru dotykając problemu celowości opracowań planistycznych w tym zakresie.

1. Geneza stosowanych w Polsce pojęć dla miejskiego obszaru funkcjonalnego

Od lat 60. ubiegłego wieku w polskim środowisku naukowym i rządowym pojawiło się wiele definicji pojęć określających obszar wielkiego miasta i wykształcającej się strefy podmiejskiej. Pojęcia: *obszar metropolitalny* oraz *aglomeracja* były silnie związane, niekiedy pokrywając się znaczeniowo. Ich korzenie sięgają terminologii: *zespół miejski* i *układ rozluźniony* autorstwa J. Chmielewskiego – pierwszego polskiego teoretyka wielkich aglomeracji miejskich [za Dziewoński 1973, s. 98]. Pionierskie teoretyczne próby delimitacji aglomeracji wielkomiejskich podjął K. Dziewoński i L. Kosiński w 1964 r. [za Leszczycki 1973, s. 29] Równolegle stosowano jednak określenia: zespołu miejskiego oraz obszaru metropolitalnego. Czyż nadmienia, że *przeprowadzona w latach 70., z inicjatywy Głównego Urzędu Statystycznego, delimitacja obszarów metropolitalnych opierała się na definicji tożsamej z definicją aglomeracji miejskiej* [Czyż 2009, s. 19]. Jednocześnie, w środowisku naukowym zaczęły pojawiać się wypowiedzi rozróżniające omawiane pojęcia i procesy z nimi związane. W celu usystematyzowania pojęć, w 1973 r. zorganizowane zostało seminarium naukowe, a wypracowane metodą delficką definicje zebrano w formie publikacji [Kaczorowski 1973]. Przeważał wtedy pogląd, że obszar metropolitalny monocentryczny jest rodzajem aglomeracji zamieszkiwanej przez co najmniej pół miliona osób (w warunkach polskich), w którym wyodrębnić można rdzeń, obszar zurbanizowany oraz strefę urbanizującą się. Aspekty ilościowe, fazy rozwojowe, formy organizacji struktury przestrzennej (monocentryczne, policentryczne lub biegunowe) i relacje metropolii z obszarem zaplecza dominowały w rozważaniach nad istotą metropolitalności. Pojawiające się wzmianki o funkcjach metropolitalnych były wtedy rzadko podkreślane.

Na przełomie XX i XXI w. akcent badawczy zdecydowanie przesunął się w kierunku obszarów metropolitalnych. Ponownie podjęto starania zdefiniowania nowego pojęcia metodą delficką, czego skutkiem była kolejna publikacja KPZK PAN [Markowski, Marszał 2006]. Wypracowana definicja obszaru metropolitalnego finalnie przybrała brzmienie: *wielkomiejski układ osadniczy (monocentryczny lub policentryczny, złożony z wielu jednostek osadniczych oraz terenów o wysokim stopniu zurbanizowania):*

- *obejmujący strefę o znacznym bezpośrednim zasięgu codziennego oddziaływania (miejsca pracy i zamieszkania) oraz tereny potencjalnych możliwości rozwojowych,*
- *gdzie zachodzą procesy metropolizacji i występuje wystarczające nagromadzenie działalności uzupełniających (substytucyjnych) metropolitalne funkcje ośrodka centralnego (lokalizacja funkcji metropolitalnych),*
- *o dużej skali wewnętrznej integracji funkcjonalnej (silnych powiązaniach funkcjonalnych),*
- *z dobrze rozwiniętą siecią transportową* [Markowski, Marszał 2006].

W opracowaniu tym zaproponowano następujące kryteria delimitacji obszaru metropolitalnego: funkcjonalne, demograficzne, ekonomiczne, urbanistyczne, techniczne, społeczne, wyznaczające obszar bezpośredniego ciężenia do metropolii, zarządzania oraz spójności przestrzennej. Obszar metropolitalny w takim ujęciu był zatem rodzajem obszaru funkcjonalnego. Tymczasem w środowisku rządowym obserwujemy narodziny kolejnego pojęcia, jakim jest *miejski obszar funkcjonalny*, które zastąpiło *obszar metropolitalny* w modyfikowanej na przestrzeni trzynastu lat Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Czemu w praktyce służą te zmiany?

2. Miejski obszar funkcjonalny Krakowa w planach zagospodarowania przestrzennego

Przypadek Krakowa pokazuje, że bez względu na nazwę i uwarunkowania polityczne jedynym uchwalonym dokumentem planistycznym o cechach planu obszaru funkcjonalnego Krakowa jest *Plan Ogólny Krakowskiego Zespołu Miejskiego*¹ opracowany dokładnie czterdzieści lat temu. Autorzy planu na podstawie analizy struktury funkcjonalno-przestrzennej objęli opracowaniem: Kraków, Skawinę, Wieliczkę i Niepołomice oraz części gmin: Skawiny, Biskupic, Niepołomic, Zielonek, Zabierzowa, Kocmyrzowa i Wielkiej Wsi o łącznej powierzchni ok. 470 km², koncentrując uwagę na optymalizacji struktury, czyli świadomym kształtowaniu przestrzeni w sposób celowy. *Należy zauważyć, że jeżeli politykę rozwoju rozumiemy jako proces podejmowania decyzji (interwencji) antycypujących przyszłe zdarzenia (a więc z myślą o kształtowaniu przyszłości), wówczas plan, program jest immanentną częścią tak rozumianej polityki. Nie można bowiem w sposób racjonalny osiągać zakładanych celów bez uprzedniego przyjęcia uporządkowanej wizji, a więc ustalenia do czego zmiierzamy, a także misji wskazującej jakie należy podejmować działania* [Kudłacz 2016, s. 19].

Takie ujęcie zagadnienia rozmija się z obserwowanym od czasów transformacji ustrojowej i przybierającym na sile² trendem akcentującym rolę delimitacji miejskiego

¹ Uchwała Nr VI/34/77 Rady Narodowej Miasta Krakowa z 23 czerwca 1977 r. Plan opracowano w Biurze Planowania Przestrzennego w Krakowie; Generalny Projektant: Seibert K.; Zespół Generalnego Projektanta: Ziobrowski Z. (Z-ca Generalnego Projektanta), Bukowski J., Zadrożna J., Janowska-Ciońcka A., Paszucha M.; Zespół Syntezy: Orkisz J., Kantarek H., Twaróg A., Zieliński K., Haupt Z., Grzymek J., Wójcik I., Miś F., Kijkowska C., Krzyżek R., Sura K., Mancewicz., Stawicki H.; Zespół opracowań problemowych: Otto Z., Zięba J., Wala W., Krzyżanowska T., Gorczyca E., Mejer T., Trzos A., Jastrząg L., Kasprzyk E.; Współpraca autorska: Zawila M., Piela T., Grygorowicz J., Pietraszewski W., Kudela J., Zeniuk A.; Konsultanci Generali: Malisz B., Bogdanowski J.

² Zaobserwowana tendencja zaznaczana jest również w innych publikacjach naukowych, o czym świadczy cytat: *W polityce europejskiej widoczne jest obecnie przechodzenie od podejścia sektorowego do zintegrowanego podejścia terytorialnego (...). Takie podejście skutkuje wzrostem zainteresowania wyznaczaniem granic obszarów funkcjonalnych, w tym także określaniem zasięgów obszarów metropolitalnych* autorstwa [Serarafin *et al.* 2016, s. 29]. Autorka nie podziela entuzjazmu tak sporządzanych delimitacji i przychyliła się do poglądu, że: *W dobie społeczeństwa sieci i w rzeczywistości wirtualnej myślenie kate-*

obszaru funkcjonalnego. Granice aglomeracji/zespołu miejskiego/obszaru metropolitalnego zapisane w uchwalonych planach zagospodarowania przestrzennego województwa krakowskiego/małopolskiego w latach 1975–2003 (ryc. 1) obrazują duże rozbieżności w zasięgu obszaru funkcjonalnego i są wyrazem odmiennego podejścia do zagadnienia na przestrzeni ponad trzech dekad. Delimitacje te miały znikome znaczenie w kształtowaniu polityki przestrzennej, nie dają również możliwości monitorowania zmian badanego obszaru, ze względu na rozbieżne kryteria, odmiennie wskaźniki uwzględniane przy ich opracowaniu. Mając również na względzie, że plan zagospodarowania przestrzennego obrazuje kierunek zmian, to przydatność zapisywania granicy miejskiego obszaru funkcjonalnego w stanie istniejącym, a nie pożądanym jest wątpliwa.



Ryc. 1. Miejski obszar funkcjonalny Krakowa w odniesieniu do delimitacji aglomeracji/obszaru metropolitalnego/obszaru urbanizującego się – zapisanych w uchwalonych dokumentach planistycznych

Źródło: Opracowanie własne.

goriami obszarów delimitowanych na podstawie precyzyjnie ustalanych kryteriów prowadzi do jeszcze większego oderwania polityki przestrzennej od rzeczywistości [Zuziak 2011, s. 44].

3. Polityka względem przestrzeni miejskich obszarów funkcjonalnych

Granica miejskiego obszaru funkcjonalnego, na podstawie którego realizowane są obecnie zintegrowane inwestycje terytorialne jest przejawem dalszego przyzwolenia na oddolną transformację przestrzeni miejskich aglomeracji z pominięciem koordynacji planistycznej województwa. Autorka uważa, że nie jest możliwe w pełni racjonalne kształtowanie przestrzeni omawianych obszarów funkcjonalnych na podstawie inicjatyw lokalnych. *Mogą one być nie tyle uzupełnieniem, co uszczegółowieniem – w stosunku do ogólnie wprowadzanych regulacji – kierunków i zakresów integracji* [Kudłacz 2016, s. 25].

Podstawowym zatem zadaniem planu obszaru metropolitalnego jest przedstawienie polityki (czyli celowego zamierzenia, decyzji) względem tej przestrzeni, co leży w kompetencjach wojewódzkich samorządów terytorialnych od czternastu lat. *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego*³ obowiązuje od 2003 r. i mimo wyznaczenia w nim zasięgu obszaru metropolitalnego nadal nie opracowano dla niego zasad kształtowania polityki przestrzennej. Ogólne zapisy planu w skali całego województwa zostały zdominowane przez warstwę informacyjną, a wizja przestrzeni jest nieczytelna. Wspomniana wcześniej rozbieżność skali dokumentów planistycznych szczebla lokalnego i regionalnego uniemożliwia racjonalne kształtowanie dynamicznie przekształcającego się obszaru metropolitalnego, co obrazuje ryc. 2.

Innym ważnym aspektem prowadzenia polityki przestrzennej w obszarach funkcjonalnych dużych miast jest długofalowa konsekwencja w pryncypiach rozwoju. W zaprezentowanych powojennych parach dokumentów planistycznych województwa i miasta centralnego – Krakowa, opracowywanych równolegle i uchwalonych w zbieżnym okresie⁴, zaobserwować można radykalne zmiany głównych elementów

³ *Uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 22 grudnia 2003 r.*; Zespół autorski: J. Sepioł (generalny projektant planu), A. Chmielewska, J. Czajer, A. Gajda, S. Piróg, K. Pyka. Autorzy materiałów do planu wykonanych przez IGPIK: (obecnie IRM): Z. Ziobrowski (dyrektor), A. Banaśkiewicz, M. Baranowska-Janota, M. Czerwiniec, A. Geissler, E. Goras, Z. Górską, M. Jaśkiewicz, J. Komenda, E. Krochmal-Wąsik J. Leńczowska-Baranek, R. Naglik, E. Okraska, K. Pawłowska, T. Pilecki, J. Popiela, A. Rozenau-Rybowicz, K. Słysz, M. Schmager, D. Szlenk-Dziubek, K. Zgut. Autorzy pozostałych materiałów zamówionych do planu: M. Huculak, A. Król, M. Nieć, J. Mikuła, W. Musiał, M. Paszkowski, Z. Pijanowski, B. Radwanek-Bąk, K. Trafas, K. Wiederman, T. Wojewodzic, B. Zastawniak, A. Zborowski. Autorzy koreferatów do planu: S. A. bricht, Z. Beiersdorf, J. Grzymek, M. Kornecki, Z. Witkowski.

⁴ W okresie powojennym zostało uchwalonych pięć planów dla województwa, którego stolicą był Kraków (woj. krakowskiego/małopolskiego) oraz sześć planów ogólnych/studiów uwarunkowań Krakowa. Porównanie technik zapisu wykonane zostało jednak tylko dla par dokumentów opracowywanych i uchwalanych w tym samym okresie. W tak długim czasie z różnych przyczyn (np. skutek reformy administracyjnej z 1975 r., czy też zmiany ustroju w 1989 r.) prace nad niektórymi dokumentami zostały przerwane. Obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Krakowa

liniowych kształtujących metropolitalną strukturę przestrzenną. Najpoważniejsze w skutkach były decyzje przekształceń głównego układu komunikacyjnego oraz brak konsekwentnej i sprecyzowanej polityki kształtującej zieleń w układzie obszaru funkcjonalnego. Uchwalone w 1977 r. plany: *Aglomeracja Krakowska. Plan zagospodarowania przestrzennego na okres perspektywiczny w granicach województwa miejskiego krakowskiego* oraz *Plan Ogólny Krakowskiego Zespołu Miejskiego* posiadają rusztowy układ komunikacyjny obsługujący pasmowy model struktury przestrzennej. W kolejnych dwóch dokumentach opracowywanych równolegle – *Regionalnym Planie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego i Przestrzennego Województwa Krakowskiego* (1986) oraz *Miejscowym Planie Ogólnym Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* (1988) powrócono do promienistego układu dróg krajowych i pasm zieleni. Ostatnie dwa dokumenty z 2003 r.: *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego* oraz *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* zawierają modele mieszane układu komunikacyjnego i system zieleni parków rzecznych słabo czytelny w planie województwa.

Niekonsekwencja planistyczna dotyczyła również elementów punktowych – rozmieszczenia centrów i lokalizacji funkcji o charakterze metropolitalnym. Badane plany uchwalane były co ok. dziesięć do piętnastu lat, podczas gdy okres realizacji strategicznych inwestycji wyniósł czterdzieści lat i więcej. Inwestycjami o tak długim okresie realizacji były w Krakowie zwłaszcza obiekty o funkcjach metropolitalnych (m.in. Krakowskie Centrum Komunikacyjne, opera, centrum kongresowe, arena sportowa).

Opisane radykalne zmiany w kolejno opracowywanych planach skutkują nieracjonalnym rozwojem struktury przestrzennej i powodują utratę rezerw terenowych dla inwestycji celu publicznego mogących powstać w dalszej przyszłości. Obecnie w miejskim obszarze funkcjonalnym Krakowa silnie zaznaczają się w szczególności dysfunkcje wynikające z nieciągłości zielonych korytarzy, niedorozwój transportu zbiorowego, niedorozwój policentryzmu struktury. Z powodu zbyt liberalnej polityki (a może nawet braku polityki przestrzennej) w strefie podmiejskiej Krakowa mamy dziś do czynienia nie tyle z koniecznością kształtowania, ile raczej przekształcania/rewitalizacji istniejącej i wciąż dogęszczającej się struktury przestrzennej.

Autorka jest przekonana, że priorytetowym działaniem w zakresie polityki przestrzennej miejskiego obszaru funkcjonalnego Krakowa powinno być opracowanie planistycznego modelu definiującego elementy pożądanej konstrukcji urbanistycznej. Wizji tej powinny być podporządkowane zarówno dokumenty planistyczne, jak i wszelkie działania, programy. Model ten w szczególności powinien być podstawą do opracowania programów rewitalizacji dla miejsc występowania największych konfliktów rozproszony zabudowy z ciągłością korytarzy i rozmieszczeniem węzłów głównej konstrukcji nowego obszaru.

wa z 2014 r. nie posiada jeszcze nowego dokumentu na szczeblu województwa, gdyż obowiązujący jest nadal plan uchwalony w 2003 r.

Delimitacja na potrzeby zdefiniowania polityki względem obszaru miasta dużego w rzeczywistości wykraczającego poza granice administracyjne powinna opierać się na modelu pożądanej struktury obejmując zasięgiem przede wszystkim zjawiska kryzysowe, konflikty przestrzenne, problemy wymagające rozwiązania ponadlokalnego. Sieć powiązań funkcjonalnych społeczeństwa sieci wymyka się ustaleniom polityki przestrzennej – wykonywane delimitacje powiązań funkcjonalnych nie wyczerpują zagadnienia i nie przekładają się na plan działań wynikających z planów zagospodarowania. Dlatego z punktu widzenia planistycznego bardziej celowe wydaje się być określenie zasięgu interwencji niż powiązań funkcjonalnych definiowanych głównie kryterium dojazdów do pracy.

Przypominany przez autorkę – zapomniany w ostatnich latach – model planistyczny, który niegdyś był silną stroną polskiej urbanistyki⁵ usprawniłby narzędzia polityki przestrzennej umożliwiając wyartykułowanie głównych decyzji względem przestrzeni. Zaletą modelu jest syntetyczność. Redukcja warstwy informacyjnej (nadmiernie rozbudowanej w większości obecnych planów) uczytelnia główną ideę, która powinna być długofalowo rozwijana w kolejno sporządzanych dokumentach planistycznych.

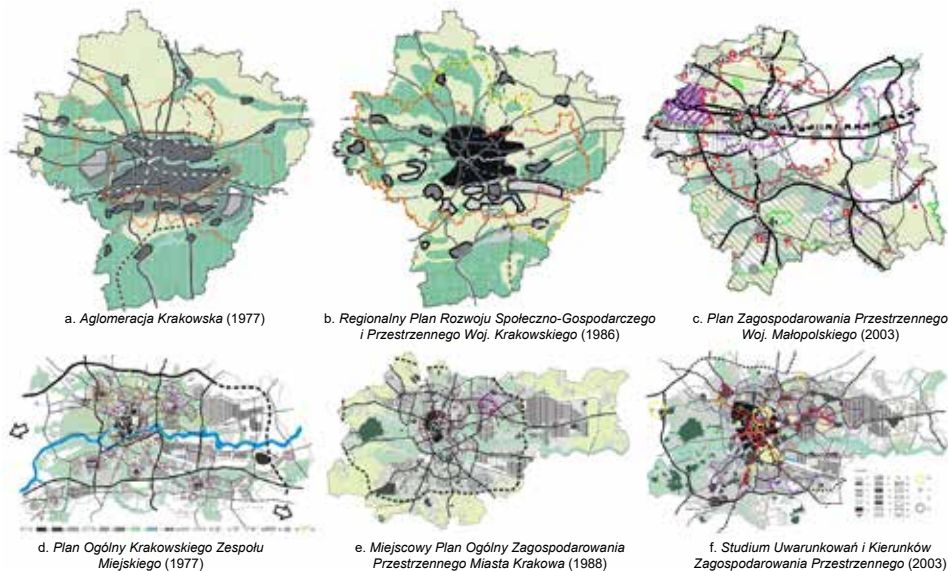
Wnioski

Autorka odnosi wrażenie, że mimo upływu dekad, nowych terminologii, rozmaitych kryteriów delimitacji, problem prowadzenia skutecznej polityki przestrzennej rozrastającego się miasta na tereny przyległe, pozostaje nierozwiązany. Plany zagospodarowania przestrzennego województw opracowywane są w dużym uproszczeniu, uogólnieniu i z nadmiernie rozbudowaną warstwą informacyjną, przesłaniającą ustalenia będące polityką względem przestrzeni dającą się przełożyć na planowanie lokalne. Propozycją rozwiązania tego problemu jest wprowadzenie modelu planistycznego obrazującego najważniejsze ustalenia dla kształtowania struktury przestrzennej miejskich obszarów funkcjonalnych.

Priorytetem polityki w omawianych obszarach powinno być zapewnienie ciągłości korytarzy łączących strategiczne obszary (w tym również zielonych korytarzy) i lokalizacja miejsc węzłowych dla powstającej zabudowy. Aspekt delimitacji powinien być podporządkowany celowości opracowania planistycznego. Zasięg degradacji/zjawisk kryzysowych, jak również planowane rozmieszczenie elementów strategicznych dla struktury funkcjonalno-przestrzennej powinny zdefiniować obszar opracowania bardziej akuratnie niż przykładowo zasięgi dojazdów do pracy. Podstawą takiego spojrzenia jest wywód logiczny oparty na definicji polityki, jako działań ukierunkowanych na osiągnięcie celów. Jeśli więc plan zagospodarowania przestrzennego jest narzędziem

⁵ Model „Warszawy funkcjonalnej” opublikowany w 1934 r., autorstwa J. Chmielewskiego i S. Syrkusa zaprezentowany w Londynie zdobył uznanie mistrzów urbanistyki, takich jak Le Corbusier, czy Gropius.

polityki względem przestrzeni, to sama delimitacja nie jest żadnym celem w przeciwieństwie do kształtowania zrównoważonej policentrycznej struktury.



Ryc. 2. Pary powojennych, uchwalonych dokumentów planistycznych opracowywanych równoległe w tym samym czasie – plany Krakowa i plany woj. krakowskiego/małopolskiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przedmiotowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Literatura

- Aglomeracja Krakowska. Plan zagospodarowania przestrzennego na okres perspektywiczny w granicach województwa miejskiego krakowskiego*, 1977.
- Chmielewski J., Syrkus S., 2013, *Warszawa funkcjonalna. Przyczynek do urbanizacji regionu warszawskiego*. Fundacja Centrum Architektury, Warszawa.
- Czyż T., 2009, *Koncepcja aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego w polskiej geografii miast*, [w:] *Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania*, W. Maik (red.). Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Dziewoński K., 1973, *W sprawie podstawowych pojęć i terminów używanych w analizie o planowaniu wielkich aglomeracji miejskich*, [w:] *Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966-2000*, M. Kaczorowski (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 79, Warszawa.
- Kaczorowski M. (red.), 1973, *Aglomeracje miejskie w Polsce pojęcie i terminologia*. Biuletyn KPZK PAN, z. 79, Warszawa, 1973.

- Kudłacz T., 2016, *Problemy integrowania polityki rozwoju w miejskich obszarach funkcjonalnych* [w:] *Spoleczno-ekonomiczne przemiany w strefie podmiejskiej miast. Studium przypadku Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego*. CeDeWu Sp. z o.o., A. Noworól, A. Hołuj (red.), Warszawa.
- Leszczycki S., Eberhardt P., Heřman S., 1973, *Aglomeracje miejsko-przemysłowe w Polsce 1966-2000*, [w:] *Aglomeracje miejskie w Polsce pojęcie i terminologia*, M. Kaczorowski (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 79, Warszawa,
- Markowski T., Marszał T., (red.), 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*. KPZK PAN, Warszawa.
- Miasto Kraków. Ogólny Plan Zagospodarowania Przestrzennego. Plan Perspektywiczny 1985, 1967.*
- Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa*, Uchwała Nr XXXVII/229/88 Rady Narodowej Miasta Krakowa z 25 kwietnia 1988.
- Miejscowy Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa*, Uchwała Nr VII/58/94 Rady Miasta Krakowa z 16 listopada 1994.
- Ogólny Plan Regionalny Regionu Krakowskiego do roku 1990*, Uchwała Nr VII/23/75 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 24 marca 1975.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego*, Uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 22 grudnia 2003.
- Plan Ogólny Krakowskiego Zespołu Miejskiego*, Uchwała Nr VI/34/77 Rady Narodowej Miasta Krakowa z 23 czerwca 1977.
- Regionalny Plan Rozwoju Społeczno-Gospodarczego i Przestrzennego Województwa Krakowskiego*, 1986.
- Serafin P., Woźniak A., Zawilińska B., 2016, *Problemy delimitacji obszarów metropolitalnych na przykładzie Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] *Spoleczno-ekonomiczne przemiany w strefie podmiejskiej miast. Studium przypadku Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego*, A. Noworól, A. Hołuj (red.). Warszawa.
- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa*, Uchwała Nr XII/87/03 Rady Miasta Krakowa z 16 kwietnia 2003.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717, z późn. zm.
- Zuziak Z. K., 2011, *Strategiczne węzły w przestrzeni przepływów*. „Czasopismo Techniczne”, 1-A/2011, z. 10, r. 108, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.

EDYTA SZAFRANEK

Uniwersytet Opolski

IDEA A PRAKTYKA WDRAŻANIA ZINTEGROWANYCH INWESTYCJI TERYTORYALNYCH W POLSCE

Abstract: The Idea and the Practice of Implementing Integrated Territorial Investments in Poland. Integrated Territorial Investments are a tool of territorial development in 2014-2020 years, which is mainly dedicated to the sustainable urban development. The main aim of presents research is to identify roles and progress in implementing ITI in Poland according to idea of this instrument defined in programming documents of the territorial development the EU. Researches concern on all of functional areas of Poland, in which ITI implementing is being financed in RPO frames in the form of out-of-competition action. Author analysed: goals, priorities and tasks accepted for the accomplishment in ITI frames. Their specificity, the universality of the realization and the value of financing were taken into account. Results show that ITI implementing in Poland is progressing according to the general idea of this instrument. However concrete actions taken by ITI associations allow to claim that it is instrument used mainly for raising financial means in the current perspective. Denote about it mainly homogeneous goals and priorities in particular functional areas, confining oneself to the short-term co-operation in the form of agreements and completion of small, dispersed operations about the bottom level of the complexity.

Keywords: Functional urban area, Integrated Territorial Investments, regional development, territorial development.

Wprowadzenie

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (ZIT) są narzędziem rozwoju terytorialnego dedykowanym głównie obszarom miejskim w krajach Unii Europejskiej, w perspektywie finansowej 2014-2020 [szerzej: Matney 2013; Gwizda *et al.* 2014; Noworól 2015; Zaucha *et al.* 2015]. Jako instrument wprowadzony do terytorialnego podejścia do rozwoju ma za zadanie wspierać wykorzystanie potencjału na poziomie lokalnym i regionalnym. Idea wdrażania ZIT opiera się na założeniu, że najlepiej w możliwościach i potrzebach rozwoju danego obszaru zorientowane są władze szczebla lokalnego, dlatego przygotowywane przez nie projekty powinny być w najwyższym stopniu

zgodne z potrzebami rozwojowymi tych jednostek [Matney 2013, Słupińska 2013]. Lokalny poziom programowania rozwoju sprzyja także angażowaniu wszystkich grup aktorów rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego we współdziałanie na rzecz wybranych obszarów. Współpraca samorządu województwa z jednostkami samorządu terytorialnego (JST) niższych szczebli daje bowiem podstawy do wypracowania wspólnych celów rozwoju dla obszarów funkcjonalnych.

Celem prezentowanych badań jest identyfikacja zasad, warunków i kierunków wdrażania ZIT w Polsce w kontekście określonych dla realizacji polityki terytorialnej idei i założeń tego instrumentu. Badania dotyczą tych obszarów, w których wdrażanie ZIT spełnia formalno-prawne wymogi, a także jest ujęte w regionalnych programach operacyjnych (RPO) w kategorii działań pozakonkursowych. Łącznie analizie poddano 26 obszarów funkcjonujących jako związki ZIT, w tym 17 ukształtowanych wokół ośrodków wojewódzkich¹ i 9 wokół ośrodków subregionalnych². Jako źródła informacji wykorzystano ustalenia zawarte w: strategiach ZIT dla każdego z badanych obszarów, regionalnych programach operacyjnych 2014-2020, innych dokumentach wdrożeniowych oraz publicznie dostępnych danych statystycznych.

1. Obszary objęte realizacją ZIT

ZIT dedykowane są obszarom miejskim, co wynika m.in. z *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady UE*, w którym stwierdzono, że *Zrównoważony rozwój obszarów miejskich należy osiągnąć poprzez zintegrowane inwestycje terytorialne...* [Rozporządzenie ... art. 7. p. 2]. Obszary miejskie, dla których możliwe jest stosowanie ZIT to jednostki obejmujące dowolny obszar geograficzny, posiadające kapitał terytorialny i wewnętrznie spójne, a niekoniecznie wyznaczone granicami administracyjnymi. Parlament Europejski, na podstawie sprawozdania z pierwszych lat wdrażania ZIT w krajach UE, postulował uwzględnienie objęciem ZIT także innych obszarów niż miejskie. Stwierdzono, że ZIT stanowią właściwy instrument umożliwiający rozwiązywanie problemów dotyczących terytoriów o słabym dostępie do usług oraz społeczności odizolowanych i znajdujących się w wyjątkowo trudnej sytuacji [*Nowe narzędzia...* 2016, pkt 35]. Założenia do wdrażania ZIT w poszczególnych krajach UE wskazują różnorodność obszarów będących adresatami tego instrumentu. Istotne jest, aby charakteryzował je kapitał terytorialny i powiązania funkcjonalne [Szlachta, Zaucha 2014; Nowakowska 2015].

W Polsce pierwotnie wskazywano, że adresatami ZIT mogą być różne miasta, np. tworzące sieci rozwoju, zdegradowane czy przygraniczne [*Zintegrowane Inwestycje Terytorialne...* 2014, s. 3]. Ostatecznie przyjęto, że instrument ten adresowany jest do

¹ W woj. lubuskim są dwa obszary funkcjonalne, tj. OF Zielonej Góry i OF Gorzowa Wielkopolskiego.

² Są to: Jelenia Góra, Wałbrzych, Kalisz-Ostrów Wlkp., Koszalin-Kołobrzeg-Białogard, Elbląg, Ełk, Częstochowa, Rybnik, Bielsko-Biała.

miast, przy czym obligatoryjnie będzie realizowany na obszarach miejskich wszystkich miast wojewódzkich, a fakultatywnie na terenie obszarów funkcjonalnych pozostałych miast o charakterze regionalnym i subregionalnym [*Programowanie...* 2015, s. 215]. Realizacja ZIT w miastach innych niż wojewódzkie daje szansę na wsparcie także tych ośrodków, które pełnią istotne funkcje w systemie osadniczym oraz rozwoju społeczno-gospodarczym i terytorialnym danych regionów.

Najkorzystniejsze warunki do realizacji ZIT w Polsce uzyskały miejskie obszary funkcjonalne oraz obszary funkcjonalne miast ośrodków regionalnych, ponieważ ich strategię ZIT zostały objęte pozakonkursowym mechanizmem finansowania w ramach RPO. Jako podstawowe warunki kwalifikowania obszarów funkcjonalnych do realizacji ZIT w praktyce uznano zinstytucjonalizowanie formy partnerstwa oraz przygotowanie strategii ZIT. Konsekwencją tych warunków jest to, że w dużym stopniu wola przynależności wyrażona przez władze poszczególnych miast i gmin miała wpływ na zasięg obszarów funkcjonalnych będących jednostkami realizacji ZIT. W rezultacie zasięgi miejskich obszarów funkcjonalnych realizujących ZIT są inne niż wyodrębniane w różnych badaniach opartych na analizie powiązań funkcjonalnych [por. m.in. *Koncepcja...* 2012; Śleszyński 2013; Heffner, Gibas 2015]. Powstała większa liczba tych obszarów i z reguły o większej powierzchni niż zakładano np. w *KPZK 2030*. Taki sposób wyznaczania obszarów funkcjonalnych jako związków ZIT skutkowało znacznym ich zróżnicowaniem. Rozpiętość między największym (OM Gdańsk-Gdynia-Sopot) a najmniejszym (Ełcki OF) pod względem powierzchni obszarem funkcjonalnym wynosi 6380 km², co istotnie przewyższa średnią wielkość powierzchni obszarów funkcjonalnych. Podobnie duże jest zróżnicowanie ich zaludnienia. Różnica między najbardziej i najmniej zaludnionymi obszarami wynosi 2 689 244 osób, a przeciętnie w każdym z obszarów zamieszkuje ponad 700 tys. mieszkańców. Zróżnicowanie obszarów objętych ZIT jest możliwe i naturalne, ale jego skala skutkuje odmiennością potrzeb i wyzwań w sferze ich rozwoju, a także skalą finansowania.

2. Współdziałanie związków ZIT

Jednym z warunków realizacji ZIT jest podpisanie porozumienia między związkiem ZIT a Instytucją Zarządzającą RPO. Jako potencjalne formy partnerstwa wskazane zostały: związek międzygminny lub powiatowy, stowarzyszenie JST, porozumienie międzygminne, spółka założona przez JST [*Programowanie perspektywy...* 2015, s. 217]. Kluczowym kryterium wyboru formy związku jest zakres obowiązków i stopień odpowiedzialności za realizację zadań w ramach ZIT przez instytucję reprezentującą związek ZIT [Ratuszniak 2013, s. 37]. W Polsce spośród czterech możliwych form związku funkcjonują dwie: porozumienie i stowarzyszenie. Zdecydowanie większa liczba związków ZIT (tj. 19) przyjęła formę porozumienia. Jest ono w małym stopniu sformalizowane, a jego istotą jest przejęcie przez jedną z gmin obowiązku wykony-

wania zadań publicznych w imieniu pozostałych. Jednostka ta pełni funkcję lidera, którego obowiązkiem jest także dysponowanie środkami majątkowymi, za pomocą których będzie wykonywać określone w porozumieniu zadania. Natomiast pozostałe gminy są zobowiązane do udziału w kosztach wykonywania zadań według parytetu przyjętego porozumieniem [Gwizda *et al.* 2014]. Atutem porozumienia jest prosta forma współdziałania i możliwość realizacji wszelkich zadań publicznych, a jako pewną słabość można wskazać dominację decyzyjną lidera i uzależnienie od niego realizacji zadań w ramach ZIT.

Stowarzyszenie jako forma współdziałania jest w dość wysokim stopniu sformalizowane. Jako struktura organizacyjna związku ZIT jest jednak zalecana, ze względu na możliwość włączania jednostek administracji różnych szczebli i duży zakres kompetencji decyzyjnych [Ratuszniak 2013, s. 43]. Ponadto jest dość elastyczna, a przede wszystkim nie ogranicza suwerenności JST i dotyczy współpracy, która może się odnosić do innych działań niż ZIT i trwać w dłuższej perspektywie niż rok 2020 [Karaś, Skipioł 2012, s. 181]. Można stwierdzić, że przyjęcie formy stowarzyszenia jest założeniem współpracy długookresowym nie uzależnionym tylko od perspektywy finansowej UE.

3. Cele i kierunki wdrażania strategii ZIT

ZIT jako instrument polityki rozwoju ma przede wszystkim oddziaływać na efektywność realizacji celów i założeń rozwoju terytorialnego. Jako jego podstawowe zadania wskazano kształtowanie partnerskiego modelu współpracy oraz zwiększenie wpływu obszarów miejskich na osiąganie celów polityki spójności [*Zintegrowane Inwestycje Terytorialne...* 2015, s. 5]. Zasady i mechanizm wdrażania strategii ZIT zapewniają osiągnięcie wymienionych zadań, ale ocena stopnia ich realizacji możliwa będzie po zakończeniu perspektywy finansowania. W bardziej szczegółowym ujęciu można analizować cele ZIT dotyczące oddziaływania na zmianę struktury funkcjonalno-przestrzennej obszarów, a także poziomu ich rozwoju społeczno-gospodarczego. W tym zakresie analizie poddano przyjęte w strategiach ZIT badanych obszarów cele ogólne (lub podstawowe). Ich weryfikacja pozwala stwierdzić, że wszystkie związki ZIT określiły je w taki sposób, że są one zgodne z celami wskazanymi w wytycznych UE i przyjętymi jako priorytetowe dla ZIT w Polsce [por.: Gwizda *et al.* 2014]. Odsetek wskazań związków ZIT, które uwzględniły w swoich strategiach cele priorytetowe dla tego instrumentu jest następujący:

- 100% – Wspieranie efektywności energetycznej;
- 84,61% – Rozwój zrównoważonego, sprawnego transportu łączącego miasto i jego obszar funkcjonalny;
- 76,92% – Wzmocnienie badań, rozwoju technologicznego oraz innowacji;
- 73,07% – Przywracanie funkcji społeczno-gospodarczych zdegradowanych obszarów;

- 69,23% – Poprawa stanu środowiska przyrodniczego na obszarze funkcjonalnym miasta;
- 65,38% – Wzmacnianie znaczenia międzynarodowego i ponadregionalnego miejskich obszarów funkcjonalnych oraz poprawa dostępu i jakości usług publicznych;
- 46,15% – Poprawa sytuacji na rynku pracy.

Związki ZIT jako najważniejsze cele wskazywały wspieranie efektywności energetycznej i zrównoważony transport. W warstwie deklaratywnej, gdyż formułowanie celów za taką można uznać – najmniejszym udziałem wskazań cechuje się poprawa sytuacji na rynku pracy. Cele realizacji ZIT są również zgodne z celami tematycznymi rozwoju polityki regionalnej UE. Zaznacza się w ramach ZIT dominacja projektów ukierunkowanych na: wspieranie przejścia na gospodarkę niskoemisyjną we wszystkich sektorach (cel tematyczny 4), zachowanie i ochronę środowiska naturalnego oraz wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami (cel 6), a także promowanie trwałego i wysokiej jakości zatrudnienia oraz wsparcie mobilności pracowników (cel 8). Badania Szafranek [2015] wskazują, że cele przyjęte przez związki ZIT w dużym stopniu są zbieżne z zapisanymi w dokumentach polityki rozwoju UE i Polski, ale w relatywnie niskim z celami ujętymi w strategiach rozwoju gmin tworzących dany związek ZIT.

Zakres działań na rzecz rozwoju obszarów miejskich precyzowany jest przez priorytetowe kierunki interwencji wspierane finansowo w ramach ZIT. W Polsce ustalono, że finansowanie ZIT będzie obejmowało kierunki interwencji ujęte w poszczególnych RPO, a jednocześnie zgodne z potrzebami obszarów funkcjonalnych. Wykaz priorytetowych interwencji przewidzianych do finansowania w ramach ZIT w Polsce przedstawiono w Umowie Partnerstwa [*Programowanie... 2015*]. Analiza priorytetów inwestycyjnych planowanych do realizacji w ramach ZIT obrazuje, że wszystkie związki ZIT zamierzają podjąć zadania z zakresu priorytetu 4e, czyli *Promowanie strategii niskoemisyjnych (...)*, w tym wspieranie zrównoważonej multimodalnej mobilności miejskiej i działań (...), które łagodzą zmiany klimatu. Drugim wskazaniem wyróżnia się priorytet 10i, odnoszący się do ograniczenia i zapobiegania przedwczesnemu kończeniu nauki (...) oraz zapewnieniu równego dostępu do dobrej jakości edukacji (...). Ponadto po 18 związków ZIT wskazało działania w zakresie priorytetów: 10iv *Lepsze dostosowanie systemów kształcenia i szkolenia do potrzeb rynku pracy (...)*; 3a *Promowanie przedsiębiorczości, (...)* oraz *sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym również poprzez inkubatory przedsiębiorczości* oraz 4c *Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystywania OZE (...)*. Rozkład ten wskazuje na dość typowy, niekoniecznie uwarunkowany oddolnymi potrzebami, sposób programowania działań rozwojowych w obszarach funkcjonalnych. Dostrzec można rozbieżność w zakresie definiowania celów ogólnych i priorytetów rozwojowych, dla których przygotowywane są plany finansowe. W ramach celów ogólnych najrzadziej wskazywano potrzebę oddziaływania na rynek pracy, natomiast w przypadku

priorytetów jest to kwestia podejmowana przez większość związków ZIT. Wynika to prawdopodobnie z dostosowania priorytetów rozwojowych do zasad finansowania. Tylko priorytety 8, 9 i 10 są finansowane ze środków EFS, dlatego, aby móc je wykorzystać należało przewidzieć działania na rzecz tych priorytetów. Można założyć, że to dostępność środków UE na ten cel wygenerowała zainteresowanie podjęciem działań zmierzających do poprawy sytuacji na lokalnych rynkach pracy. Priorytetów finansowanych ze środków EFRR jest znacznie więcej, dlatego rozproszenie wskazań jest odpowiednio większe.

Wśród ogółu priorytetów inwestycyjnych realizowanych w ramach ZIT na priorytety celu 4 przeznaczono największą część (57%) wartości ogółu środków planowanych do wydatkowania w programach ZIT. Druga grupa pod względem skali finansowania to priorytety celu 9 – dotyczące aktywizacji społecznej (14%), a kolejna to 10 – edukacja, system kształcenia (8%). Pozostałe priorytety łącznie stanowią małą część finansowania, a najniższą transfer wiedzy między sektorem B+R, a przedsiębiorstwami. Wpływ na taki stan ma przede wszystkim potencjalna możliwość pozyskania środków na działania i koszt poszczególnych inwestycji. Rozpatrując w uogólnieniu koszt poszczególnych inwestycji, najwyższą kosztochłonnością cechują się zadania z zakresu priorytetów:

- 4v – wsparcie dla strategii niskoemisyjnych (przeciętnie 117,5 mln euro na 1 projekt);
- 4e – promowanie strategii niskoemisyjnych (przeciętnie 73,4 mln euro na 1 projekt);
- 5b – rozwijanie systemów zarządzania klęskami i katastrofami (przeciętnie 37 mln euro na 1 projekt).

Jednostkowe najniższe koszty charakteryzują zadania dotyczące włączenia społecznego oraz rynku pracy, z zakresu priorytetów:

- 10iii – dostęp do uczenia się przez całe życie (przeciętnie 1,6 mln euro na 1 projekt);
- 8vi – aktywne i zdrowe starzenie się (przeciętnie 2,2 mln euro na 1 projekt);
- 8v – adaptacja pracowników i pracodawców do zmian (przeciętnie 2,7 mln euro na 1 projekt);

Odnosząc się do koncepcji wdrażania projektów ZIT warto rozważyć sposób podejścia do ich realizacji. Jeden z nich wskazuje na realizację projektów, które składają się z dużej liczby małych zadań dotyczących całego obszaru objętego ZIT, często rozproszonych przestrzennie, ale w powiązaniu stanowiących całość. Drugi model dotyczy działań, które są jednostkowo duże, często skoncentrowane przestrzennie. Jeden i drugi sposób działania powinien generować efekty rozwojowe dla wszystkich mieszkańców obszaru funkcjonalnego. Analiza zadań przyjętych do realizacji w formie pozakonkursowej wskazuje, że są one z reguły rozdrobnione. Najwięcej projektów dotyczy budowy, rozbudowy, modernizacji dróg, ulic, tras rowerowych, linii kolejowych itp., a także zakupu i modernizacji taborów w celu rozwoju transportu

niskoemisyjnego. Duża liczba zadań wpisuje się w priorytet dotyczący efektywności energetycznej. Dotyczą one głównie zadań o charakterze modernizacyjnym, takich jak termoizolacje, wyposażanie w instalacje umożliwiające wykorzystanie OZE w obiektach infrastruktury publicznej. Przegląd tych zadań, które uzyskały finansowanie w ramach ZIT na początku okresu programowania wskazuje na dominację projektów drobnych, rozproszonych przestrzennie i z reguły likwidujących zapóźnienia inwestycyjne. Mniejszy jest udział zadań dużych, a także wychodzących naprzeciw wyzwaniom gospodarki lokalnej i regionalnej. Sytuacja ta stoi w sprzeczności z postulowanymi dla miejskich obszarów funkcjonalnych rozwiązaniami, które powinny dotyczyć ponadlokalnych strategicznych wyzwań rozwoju.

Zakończenie

Istota i cele wprowadzenia ZIT w zakresie idei i koncepcji teoretycznej wydają się realizować założoną koncepcję rozwoju terytorialnego. Oddziałują na rozwój miast i poprawę ich pozycji w przestrzeni społeczno-gospodarczej regionów i kraju, a także kształtują warunki do partnerskiej współpracy na rzecz rozwoju. Istotny udział środków finansowych przeznaczonych na wdrażanie ZIT powinien także przyczynić się do wyższego poziomu zainwestowania w obszarach funkcjonalnych. Jednak w praktyce jego wdrażania w Polsce dostrzega się pewne problemy, które mogą ograniczyć stopień realizacji celów rozwoju terytorialnego. Warto rozważyć możliwość poszerzenia listy obszarów, które miałyby możliwość pozakonkursowego finansowania zadań w ramach ZIT. W celu prawidłowej oceny stanu i potrzeb rozwoju obszarów funkcjonalnych, a zatem wsparcia kierunków ich rozwoju, podstawowym kryterium wyodrębniania tych obszarów powinny być rzeczywiste powiązania funkcjonalne między miastem centralnym a jego otoczeniem. Diagnoza tych powiązań oraz stanu rozwoju i zagospodarowania obszarów funkcjonalnych powinna stanowić punkt wyjścia w procesie wyznaczania celów, kierunków i zadań, które miałyby być wspierane finansowo przez wykorzystanie ZIT. Można przypuszczać, że sytuacja taka skutkowałaby zróżnicowaniem wyzwań i potrzeb rozwojowych w grupie badanych obszarów, adekwatnie do ich warunków rozwojowych. Tymczasem w praktyce wyznacznikami formułowanych w strategiach ZIT celów rozwojowych są te cele, dla których zapewniono wsparcie finansowe. W efekcie takiego podejścia obszary zróżnicowane pod względem potencjału rozwoju cechują się dużym stopniem podobieństwa w zakresie formułowanych strategii rozwoju. Wydaje się, że dla pewnej części związków ZIT wykorzystanie omawianego instrumentu ma charakter krótkookresowy i jest związane w największym stopniu z możliwością pozyskania środków finansowych na inwestycje rozwojowe. Dowodzą tego również formy zawieranych porozumień o współpracy. Nie jest także korzystna sytuacja, w której większa część obszarów funkcjonalnych przy pomocy ZIT koncentruje środki na rozwiązaniu problemów rozwojowych, marginalizując znaczenie inwestycji na strategiczne działania prorozwojowe.

Literatura

- Gwizda M., Kosewska-Kwaśny M., Żółcinski S. (red.), 2014, *Fundusze UE 2014-2020*. Wyd. C.H. Beck, Warszawa.
- Heffner K., Gibas P., 2015, *Obszary funkcjonalne i ich związki z zasięgiem oddziaływania ośrodków subregionalnych (na przykładzie województwa opolskiego)*. Studia Miejskie, t. 18, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 10-23.
- Karaś L., Skipioł I., 2012, *Stowarzyszenia gmin jako jedna z form współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, [w:] *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, B. Dolnicki (red.). Warszawa.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2012, MRR, Warszawa.
- Matney D., 2013, *Zintegrowane zarządzanie miastami i obszarami metropolitalnymi*. Indeks nr 4(141), Biuro Analiz Sejmowych.
- Nowakowska A., 2015, *Zintegrowane plany rozwoju – w stronę terytorialno-funkcjonalnego podejścia do rozwoju jednostki terytorialnej*, [w:] *Nowoczesne metody i narzędzia zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym*, A. Nowakowska (red.). Wyd. UŁ, Łódź.
- Nowe narzędzia rozwoju terytorialnego w polityce spójności na lata 2014–2020*, 2016, Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 10 maja 2016 r. w sprawie nowych narzędzi rozwoju terytorialnego w polityce spójności na lata 2014–2020: zintegrowane inwestycje terytorialne (ZIT) oraz rozwój lokalny kierowany przez społeczność (CLLD) (2015/2224(INI)), pkt 35.
- Noworól A., 2015, *Uwarunkowania, zasady i instrumenty nowego paradygmatu polityki regionalnej*, [w:] *Rozwój regionalny – instrumenty realizacji i rola samorządu województwa*, M. Stec, K. Bandarzewski (red.). Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa s. 13–27.
- Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020. Umowa Partnerstwa*, 2015, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa.
- Ratuszniak I., 2013, *Ekspertyza. Realizacja Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w Polsce*. Centrum Doradztwa i Rozwoju Kompetencji, Wrocław.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 1301/2013 z 17 grudnia 2013 r.*
- Słupińska M., 2013, *Rozwój ukierunkowany terytorialnie w nowej polityce spójności*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomia 289, s. 9-18.
- Szafranek E., 2015, *Cohesion of Planning and Programming the Development of Regions in the Conditions of a Territorially – Oriented Policy*. Studia Regionalia KPZK PAN, t. 41/42, Warszawa, s. 169-184.
- Szlachta J., Zaucha J., 2014, *Wzmacnianie terytorialnego wymiaru polityki spójności w Polsce w latach 2014-2020*, [w:] *Miasta – metropolie – regiony. Nowe orientacje rozwojowe*, A. Klasik, F. Kuźnik (red.). Wyd. UE w Katowicach, Katowice, s. 29-54.
- Śleszyński P., 2013, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic wojewódzkich*. Przegląd Geograficzny, t. 85 (2), s. 173-197.

Zaucha J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J., Zaleski J., 2015, *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Difin Warszawa.

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne, Polityka spójności na lata 2014-2020, 2014, marzec, Komisja Europejska, (arkusz informacyjny), [http://ec.europa.eu/regionalpolicy/what/future/publication/index_pl] DOI 10.2776/61658].

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne. Nowe narzędzia dla miast w polityce spójności na lata 2014-2020. 2015, wrzesień, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa.